

בראי עקום: יחסי בן-גוריון – סנה בשנות מלחמת העולם השנייה וסמוך לאחריה, 1940-1946

מתתיהו מינץ

בשולי חיבורו של שבתי טבת, קנאת דוד: איש ריב,
שוקן, ירושלים ותל-אביב, 2004, כרך ד, 1062 עמודים.

סוגיית היחסים בין דוד בן-גוריון למשה סנה הנדונה במחקרו של שבתי טבת, נמנית עם הסוגיות המרתקות והמפליאות כאחת. מחד גיסא יש בדיון שפע של אלמנטים המוסיפים נדבכים חשובים לתמונת האינטראקציה בין השניים. מאידך גיסא הקורא מתוודע למאמץ לנהוג זילות באישיותו של סנה, לגלות בה דופי וסרכה ולהצדיק את רצח האופי שליווה אותו עם הצטרפותו למפ"ם ועלייתו מקץ שנים מעטות על מסלול ההתחברות אל המפלגה הקומוניסטית. המאמר מבקש לחלוק ולהתמודד עם פרשת גימודו של סנה.

מיד בפתח דיונו במרקם היחסים בין בן-גוריון לבין סנה מקדים טבת אפיון מכליל ופסקני על טיב הקשרים שנתהוו בין השניים כאשר נמצא לסנה (שהגיע לארץ במארס 1940) תפקיד במימסדו של היישוב היהודי והלה כידוע הציבו במגע קרוב עם בן-גוריון. אפשר לראות בסנה, מצהיר טבת, את ראשון 'צעירי בן-גוריון', כפי שנודעו עוזריו הצעירים אחרי הקמת המדינה (עמ' 540). השימוש בדימוי זה לא זו בלבד שהוא חושף לאלתר את התוכנה המנחה של המחבר ואת בוטותו, אלא גם מגמד את אישיותו של סנה. הוא מאיין במחי יד את המוניטין שנכרך בשמו של סנה בדעת הקהל היהודית שלפני מלחמת העולם השנייה כאחד המנהיגים הבולטים של יהדות פולין. אין לומר שטבת לא חקר את עובדות היסוד שנצטרפו לתהילתו של סנה. הוא יודע לספר לקורא כי עם עלייתו של יצחק גרינבוים לארץ ב-1932, נבחר סנה, והוא רק בן 23, לעמוד בראש סיעת 'על המשמר', הסיעה הציונית הגדולה ביותר בפולין, ומכוח המעמד הזה היה גם ראש ההסתדרות הציונית במדינה הזאת. עוד מיידע אותנו טבת כי באותה שנה (1932) חבר

סנה למערכת ההיינט, החשוב שבעיתוני היידיש באירופה (ולא רק באירופה) והופקד בה על המדור הפוליטי. זאת ועוד, טבת מביא עדויות הרבה על מפגשים קודמים, בטרם המלחמה, בין בן-גוריון לסנה, ומסכם את התרשמותו מיחסו של בן-גוריון לסנה, כדלקמן: 'כבר בתחילת דרכו הציבורית שבה [סנה] את לב בן-גוריון. אין במפא"י או מחוץ לה צעיר שזכה כסנה לתשומת לב ולמעקב ביומני בן-גוריון ובמכתביו' (עמ' 541. הדגשה שלי).

טבת אף פורש בהקשר זה יריעה רחבה של מגעים בין השניים, הן כאשר בן-גוריון מבקר בפולין והן כאשר סנה שוהה בארץ לצורך השתתפות בהתייעצויות שונות של הוועד הפועל הציוני. לבן-גוריון הייתה חשובה מאוד ההידברות עם סנה ותמיכתו בצעדיו בהנהגת התנועה הציונית. יתרה מזאת, מן התיאור אנו לומדים שדבקותו בסנה נובעת לא רק מן העובדה שהאחרון קרוב אליו ואפילו זהה לו בהערכתיו את האופק הפוליטי של התנועה הציונית לעת זאת, אלא גם, וההיבט חשוב לא פחות, כאדם מהימן ואופרטיבי שאפשר להפקיד בידיו משימות דיפלומטיות חסרות במגעים האפשריים עם ממשלת פולין.¹

ברם, כל אלה אין בהם רבותא כאשר טבת פונה לטפל בנסיקתו של סנה לצמרת ההנהגה של היישוב. 'לא חלפו ארבעה חודשים', תוהה טבת, 'והוא מונה למ"א – המפקדה הארצית של ה"הגנה" שהורכבה מחדש ב-1 ביוני [1940]'. ואין עמו 'ספק שידו של בן-גוריון הייתה בדבר' (עמ' 542). גם קידומו הנוסף של סנה לתפקיד ראש המפקדה הארצית (הרמ"א) הבשיל עם שיבתו של בן-גוריון ממסעו לאירופה, כאשר לאחר התייעצויות אינטנסיביות בצמרת מפא"י חתם משה שרתוק (שרת) על כתב המינוי ב-1 ביולי 1941. טבת לא מתעלם משורה של היבטים ושיקולים כלליים, הקשורים ליחסים בין תנועת העבודה לגוש האזרחי במפקדה הארצית, יחסים שהקנו למינוי של סנה גם עדיפות טקטית מובהקת. אבל באלה אין לו די.

בשקידתו לשכנע את הקורא שהתרחש כאן מעשה חריג ובלתי נתפס, טבת מציין שבעת דיון בוועד הפועל של ההסתדרות, ב-10 במאי 1948, כשבע שנים לאחר אירועי המינוי, כאשר התנהל דין ודברים בין בן-גוריון לאנשי אחדות העבודה (וגם השומר הצעיר) בשאלת פירוקה של המפקדה הארצית של ה'הגנה', הצהיר בן-גוריון הצהרה תמימה לכאורה החושפת, לטעמו של טבת, את טיבו האמיתי של מינוי סנה. המפקדה הארצית, לדידו של בן-גוריון, הייתה הן בעבר הרחוק והן בעבר הקרוב (לפני פירוקה) פיקציה נטולת סמכות של ממש. הרמ"א שניצב בראשה מונה בידי הנהלת הסוכנות והכול נשק על פי החלטותיה והוראותיה של הנהלת הסוכנות שניתנו לרמ"א. וכיוון שהיה זה

1 חשוב לשים לב שלא רק ההנהגה הרביזיוניסטית שקדה על מגעים ועל הידברות עם ממשלת פולין בשנות השלושים המאוחרות, כדי לקבל סיוע אפשרי של זו האחרונה לגבי קידום האינטרסים היהודיים בארץ ישראל, אלא גם הסוכנות היהודית והמנהיגות של התנועה הציונית בפולין היו ערות לצורך הזה וסנה היה, כמובן, חוליה חשובה ביותר.

בן-גוריון שניצב בשנת 1941 בראש הנהלת הסוכנות בירושלים, והמינוי לא יכול היה להיעשות שלא בידעיתו, נמצא לטבת ההיסק 'המתבקש': 'בן-גוריון מינה את סנה לעושה רצונו' (עמ' 543). חד וחלק! סנה בא אפוא בחדרי בן-גוריון כנערו, כעושה רצונו וכל המעלות ומפלסי המעורבות הציבורית שלו שקבעו את ערכו ואת יוקרתו כשהם לעצמם בטלים בשישים, היו כלא היו. הם צנחו מטה למדרגה משנית, כלואים חניניים שמשקלם הסגולי ותועלתם אפס.

תמיהתי לגבי התהלכותו של טבת היא לא רק על האקלקטיות של התעודות, אלא לגבי עצם הרלוונטיות של העדות הזאת (משנת 1948) לנסיבות בהן הוטל על סנה תפקיד הרמ"א (1941). הדיון שהתנהל בוועד הפועל של ההסתדרות חמישה ימים לפני הכרזת המדינה לא היה על תפקיד הרמ"א, אלא על המפקדה הארצית שפורקה יחד עם ביטולה של ה'הגנה' כזרוע הביטחונית של היישוב. בדיון הטעים בן-גוריון את הצורך הרחוק לעצב צבא עם פיקוד מיומן והייררכי, שיהיה כפוף למימסד האזרחי שגולם עדיין, בטרם קום המדינה, בסוכנות היהודית, ולאחר שזו תקום יציית לממשלה ולשר הביטחון כנציגה המוסמך. נבע מזה שעל מנת שהסוכנות היהודית תוכל לממש את סמכותה לגבי הזרוע הצבאית הלכה למעשה בתקופת הביניים (עד ה-15 במאי 1948) וגם כדי שלא ייווצר חלל ריק סמכותי, ביקש בן-גוריון את ההנהלה לאשרו כמפקד על הצבא (בדומה לנוהל אישור הרמ"א שנהג קודם לכן). מינוי זה היה כרוך בפיתוריו של ישראל גלילי, שהיה הרמ"א האחרון של ה'הגנה' או בשילובו בסולם הפיקוד של המערכת החדשה. הדרישה של יצחק בן-ארהרן (מראשי הקיבוץ המאוחד) בישיבה, דרישה שנתמכה גם על ידי דוברי השומר הצעיר (שתי התנועות הקיבוציות היו אז חלק ממפ"ם), הייתה להמשיך ולקיים את המפקדה הארצית כפיקוד העליון של המערכת הצבאית ובמסגרתה את השותפות של מפלגות העבודה ולשמר את תפקידו של גלילי. בתגובתו הטעים בן-גוריון שאין הוא פוסל את גלילי. נהפוך הוא, בכוונתו לקיימו כמעמד של יועץ קרוב כאשר זכות ההכרעה צריכה להיות שמורה לו בלבד. בן-גוריון גם שלל מכול וכול את הכוונה לשמר את המערך הפיקודי של ה'הגנה' וכל המשתמע מזה לאופי הצבא. החולקים עליו ביקשו להימנע משינויים בשלד הארגוני של זרועות הביטחון של היישוב וסירבו להקמתו של צבא מקצועי סדיר. בדבריו אכן הזכיר בן-גוריון את סנה, כדי להסמיך את טענתו שגם סנה נבחר לתפקיד הרמ"א על ידי הסוכנות היהודית ושום נציג, וזה העיקר בהערתו, של הקיבוץ המאוחד לא נזדעק, לא ביקש לקרוא תיגר בישיבת בירור בוועד הפועל של ההסתדרות ולא חלק על כך שסנה נועד להיות אחד ויחיד במעמדו, כפוף לסוכנות היהודית ושוקל את פקודותיו בהשראתה.² עד כאן הנסיבות; ועתה להסתכלויותיו של טבת.

2 פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 10.5.1948, ארכיון העבודה. בן-גוריון מינה את ישראל גלילי לרמ"א ביוני 1947. טבת, קנאת דוד, כרך ד, עמ' 638.

כלום ניתן לשער שבן-גוריון עשוי היה להגות בשנת 1941 מוסד מנחה יישובי שאיננו אלא הידברות וולונטרית בין הגורמים השונים שפעלו פוליטית ביישוב והיו נחשבים להקפיד על מעמדם וזכויותיהם במיקוחים השונים?³ ללמדך שמי שנבחרו לכהן במפקדה הארצית לא יכלו לבוא בשעריו של המוסד על תקן עושי דברו של בן-גוריון. על אחת כמה וכמה כשהדברים אמורים בסנה, שהיה ברוך כישרונות ויכולות שבן-גוריון, כאמור לעיל, היה מודע להן. ועוד, כלום היו יוחנן רטנר ויעקב רייזר, מי שמילאו את תפקיד הרמ"א לפני סנה, בגדר נערים עושי רצונו של בן-גוריון? ובכלל החיבור שטבת רוקח בין העדות מ-1948 לבין תוכנותיו על נסיבות מינויו של סנה עשוי לרמז כי טבת מתבונן בכל קבינט ממשלתי או במוסד שולט אחר, כבחבורה של נערים עושי דברו של אחד מורם מעם, נבחרת דמוקרטית למראה שאיננה אלא כיסוי לשלטון יחיד. זו תפיסה מוטעית, ללא ספק.

ומעניין לעניין באותו עניין. הנה דוגמה של התבוננות מעניינת של טבת על סנה, שלטעמי הורסת את התוכנות שטבת שוקד לקבע בנו לגבי סנה. בשנת 1945 החל לכרסם בהנהגה הציונית ספק בכוונותיה של בריטניה בכל הנוגע לציפיות לשינוי משטר הספר הלבן. טבת מעריך כי בן-גוריון 'ראה בעיני רוחו' הכרח לעצב מחתרת מרי יהודית עולמית שתאיבק בשלטונה של בריטניה בארץ (עמ' 608). הוא כיוון לממשה בשלושה שלבים. שלב א: מאמץ לצירוף האצ"ל והלח"י לתנועת המרי העברי, כלומר התגברות מעשית על הקרע ביישוב ובתנועה הציונית. שלב ב: הפעלת ה'הגנה' המאוחדת כתנועת מרי יישובית. שלב ג: 'משמרת צלחים' בגולה, דהיינו גיס של מתנדבים שכולו נתון לרשותו של המאמץ הצבאי והפוליטי. טבת פורש לפני הקורא גם את שרשרת הפיקוד שעלתה על דעתו של בן-גוריון. על פיה נועד הוא עצמו להיות המופקד מטעם הנהלת הסוכנות על התנועה כולה, וסנה צריך היה לעמוד בראש תנועת המרי העברי בארץ כנציבה של המחתרת שם (טבת נאמן לדימויו של סנה 'כנציבו של בן-גוריון בארץ'). כדי לקרב את הדבר להבנתנו ממשייל טבת את מעמדו של בן-גוריון למעמדו של שר הביטחון במדינת ישראל ואת מעמדו של סנה לרמטכ"ל.

חוזרת אפוא התהייה. כלום ייתכן, כלום יתואר לסווג גם במקרה זה את סנה כצעיר, כנושא כלים? אין זאת אלא שקשה לטבת להודות כי בן-גוריון וסנה התחברו על בסיס של הערכה וכיבוד הדדיים ומתוך שותפות פוליטית. בעיני בן-גוריון ראוי היה סנה לעמוד בראש תנועת המרי שהרהר בה ולהיות נציבה בארץ, מפני שהיה שותף אמין למכמני נפשו ותכניותיו.

ואולם טבת בשלו, ויותר מזה: לא די לו בגימוד אישיותו של סנה. הוא גם מצר על עצם הבחירה של בן-גוריון בסנה כאיש אמונו, שכן אליבא דטבת היה הלה דמות

3 טבת עצמו דן בניסיונו של בן-גוריון להרכיב את 'ועדת השבעה' כגוף מייעץ ומפקח על תנועת המרי העברי בדרך של הידברות עם הגורמים הפוליטיים ביישוב. טבת, קנאת דוד, כרך ד, עמ' 635 ואילך.

4 כמובן של פורצים, מבקיעים, נחשונים. אנשי מחץ הצולחים בהצלחה חסימות ומכשולים.

מתעתעת, הימּרית, אדם בלתי אמין, שתוכו איננו כברו, רודף תהילה שאינו ראוי לה, וכל זה בלשון נקייה. שואל טבת פתטית: 'האם צדק בן-גוריון כשבטח בסנה?', ומשיב, בהסתמך על רטנר:

לא, סבר יוחנן רטנר, הרמ"א לשעבר. באותה שנה, 1945, הוא השתתף בהתייעצות בבית סנה. מפקדים ועסקנים התגודדו פה ושם, וסנה עבר מקבוצה לקבוצה. רטנר הבחין בזאת שסנה 'מסגל כזיקית לגוון השליט' בכל אחת מהן, זו שתמכה בפיטורי יעקב דורי מכהונת הרמטכ"ל, זו שהתנגדה לה, וזו שפסחה על שתי הסעיפים. כשיעכירו היחסים ביניהם, וחיבתו [של בן-גוריון לסנה] תהפוך לאיבה, תשמש לו התכונה הזאת לנשק נגד סנה (עמ' 545. הדגשה שלי).

טבת נסמך על הספר האוטוביוגרפי של רטנר, חיי ואני, שראה אור בשנת 1978 (רטנר נפטר ב-1965, והספר פורסם אפוא שנים הרבה אחרי מותו). בספרו אין רטנר נדרש לסנה אלא בהקשר להסתודדות הנזכרת שאליה זימן סנה את הצמרת הביטחונית.⁵ נביא אפוא את דברי רטנר כנתינתם:

עד שבאתי לתל-אביב ומצאתי את סנה, כבר היה המשבר בעיצומו [המשבר מסביב לפיטורי דורי]. בחדרי דירתו של סנה הסתודדו אנשים קבוצות קבוצות; עסקנים, רצים ומפקדים נכנסו ויצאו. המראה דמה לקליידוסקופ; אותן דמויות, שבעצם אינן מרובות ביותר, מופיעות שוב ושוב בצירופים חדשים, הנוצצים בגוונים שונים. כולם הופיעו כמובן סנה עצמו, מסתגל כזיקית לגוון השליט ומערב בה-בעת את הגוונים בנסינו הפרלמנטרי העשיר.⁶

רטנר איננו מדבר על התייעצות פורמלית, מאורגנת, אלא על הסתודדות של קבוצות שהרכבן משתנה והן עתירות פנים לגבי הנושא שבמחלוקת ('נוצצות בגוונים שונים'). סנה מתחבר לכל קבוצה, מקשיב לדעתה שכן עליו מוטלת מעמסת ההחלטה. הוא לא כופה דעתו הר כגיגית אלא מקשיב, מנחה וחותר להידבר. הוא לא רק מסתגל כזיקית, שכן חשוב לו שלא לנגוס מיוקרתו של הזולת, לא לדרבן לעומתיות, לא להרבות עוינות ולא להצטייר כאדם שחרץ כבר דעתו והמפגש הוא מחווה ריקה. ובה בעת – מוסיף רטנר דברים שטבת מתעלם מהם – הוא משתדל לערב את הגוונים השונים המתרוצצים בקהל המכונס, כלומר מחפש את הפשרה, שיטה שבאה לו מניסיונו הפרלמנטרי העשיר.⁷

5 בספר יש עוד אזכור שמדבר על ועדה לענייני ביטחון שרטנר וסנה חברים בה.

6 יוחנן רטנר, חיי ואני, ירושלים ותל-אביב 1983 (להלן: רטנר, חיי ואני), עמ' 336. הדגשות שלי.

7 ככל הידוע לנו סנה לא נבחר לסיים הפולני. אפשר שלרטנר עניין זה לא היה מחוור. עמד על כך אלי שאלתיאל בספרו הביוגרפי על סנה, תמיד במרי (תל-אביב 2001, להלן: שאלתיאל, תמיד במרי),

וממשיך רטנר ומודה: 'המצב היה מסוכן למדי ולא אטען שסנה גרם לו בכוונה תחילה מתוך חישובי שלטון. אולם היה בכוחו לנצל חילוקי דעות עמוקים קיימים, ואפשר שבאמת לא הייתה לו ברירה אלא לשים קץ למשבר'.⁸

אין מקום לחרוץ שרטנר בכלל משיח כאן בגנותו של סנה. טבת הוציא את המשפט מהקשרו ומרח אותו בצבעים העשויים לכרסם באמינותו של סנה. יתרה מזאת, לו אמנם נתכוון רטנר לפירושו של טבת, הוא היה נותן ביטוי להערכותיו בשנים שבהן היה מקובל להטיל דופי בסנה ולייחס לו תכונה של אדם הפכפך, חתרן. רטנר היה בחיים בשנים האלה וגלגוליו האידיאולוגיים של סנה לבטח לא הרנינו את נפשו.

להערכתי טבת חש כי הסימוכין שלו רופסים וגורעים מאמינות דבריו ועל כן הוא שוקד ומוסיף עוד סיפור שלדאבון הלב יש לו אותן חולשות. נפנה אליו. מדובר בנוסחו של תזכיר תנועת המרי שהוגש לוועדה האנגלו-אמריקנית במאוס 1946. התזכיר חתום בידי סנה והוא פרי התייעצויות בין בן-גוריון, שרתוק וסנה. סנה מצדו ביקש גם את גלילי להעיר את הערותיו. ואכן, גלילי העיר ברוח העמדות של אחדות העבודה. הוא הציע, ואני מצטט את דברי טבת, להזכיר במפורש שהמדינה העברית תבטיח 'שיויון גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת וגזע', הטעים שאין לדבר על פיתוח 'אוצרות הארץ', אלא על פיתוח 'אוצרות ארץ ישראל כולה או השלמה', כדי למנוע כל רמז לחלוקה, והוסיף ש'הערה זו חשובה בעיני מאוד ואני עומד עליה'. טבת מניח שסנה הגיש לעיונו של גלילי טיוטה שלא הכילה את הבטחת הבסיסים למעצמות המערב, הבטחה שנכללה במסמך ששוגר לוועדה, שכן אילו הונח נוסח זה לפני גלילי הוא היה מגיב עליו בשלילה. גלילי ביקש גם להשמיט כל אמירה שעשויה להתפרש כעוינת לסובייטים (עמ' 685 ואילך).

סנה לא נענה לעצותיו של גלילי. כאמור, הנוסח הוסכם בין בן-גוריון, שרתוק וסנה, צוות שמכוח הסמכויות שהוענקו לו ראה עצמו אחראי לניווט המאבק הפוליטי של היישוב. סנה נמנע גם מליידע את גלילי על גורל עצותיו ותרץ את העניין בתירוצים שונים. גלילי, לאחר שקרא את התזכיר שהוגש, תבע את עלבוננו מסנה אך הקפיד שלא לתת פומבי למחאותיו. רק בשנת 1970 השיח בעניין בעת שרואיין בידי אורי ברנר. טבת ניצל את הדיווח האנכרוניסטי של גלילי כדי לסכם: 'לשון אחר, גם גלילי מאשר את דימוי הזיקית שהדביק רטנר לסנה; אדם המשנה את דברו על פי בן שיחו' (עמ' 686, 986, הערה 62). מחד גיסא, כשרצוי לו, מבקש טבת להציג את סנה כנערו וכעושה דברו של בן-גוריון, ומאידך גיסא, לצורך ההתעמרות בסנה הוא מציגו כזיקית הצמודה

עמ' 461, הערה 30. ברם יכולתו הכמו-פרלמנטרית של סנה בלטה, קרוב לוודאי, בקונגרסים הציוניים ובכלל בעשייתו המפלגתית. אגב, סנה השתתף בקונגרסים הציוניים לפני מלחמת העולם השנייה, החל בקונגרס הי"ח באוגוסט 1933 וכלה בקונגרס הכ"א באוגוסט 1939, שלא לדבר על ישיבות הוועד הפועל הציוני.

8 רטנר, חיי ואני, עמ' 336. על מסכת היחסים בין סנה לדורי בפרק זמן זה ראו, שאלתיאל, תמיד במרי, עמ' 124 ואילך.

לתבונת ההישרדות שלה. העניין ועיתויו מתפרשים לטעמי כפשוטם. אפילו ירענו כי סנה הזדהה כבר אז עם גישתה של אחדות העבודה – ולא היא – הרי שבהיותו שותף בצוות שהנחה את המאבק הפוליטי של התנועה הציונית והיישוב, ראה חובה לעצמו להקפיד על לויאליות לשותפיו בהנהגה, ומכל מקום היה נבצר ממנו להביא נוסח אחר. הרי לא נעלם מאתנו כי סנה ידע למחות ולהגיש התפטרות כשהמדיניות הנקוטה לא הייתה לרוחו.

טבת מצא עוד סיפור מתעתע ואנכרוניסטי לא פחות. עיתויו ההיסטורי – שלהי 1945 וראשית 1946. בן-גוריון ביקש לצאת לאירופה וסבר שיש להקים ועדה יישובית שתעמוד לימינו של סנה כראש תנועת המרי. סנה הסביר שנחיצות הוועדה עלתה 'כאשר נתרבו הפעולות והמאבק קיבל משמעות מדינית ובינלאומית ראשונה במעלה' (עמ' 636), לרבות ההערה). טבת מסיק בצדק שהנהלת הסוכנות הייתה מודעת לייעודיה של תנועת המרי על אף התנגדותו של וייצמן, וכמובן תמכה גם בהקמת הוועדה. ערב גיחתו לאירופה עסק אפוא בן-גוריון בהרכבת הפורום, שלימים נודע כוועדת X, ולצורך זה כיוון לפגוש את משה סבירסקי, 'חבר נכבד של הציונים הכלליים'.⁹ בשל מחלתו של סבירסקי הטריח עצמו בן-גוריון לביתו באישון לילה. הוא פרש לפני סבירסקי את התכנית להקים מוסד של שבעה איש שיטפל '[...] בעיקר ביחסים עם שלטונות המנדט'. בן-גוריון נשא עמו גם רשימה של מועמדים ו'דרש שסנה יהיה היו"ר' (עמ' 636). 'אני התנגדתי לכך, אולם לא התנגדתי שנסנה יהיה חבר בוועדה', סיפר סבירסקי לתחקירנית של ספר תולדות ההגנה 12 שנה מאוחר יותר, ב-1958. בן-גוריון נענה לתביעה והרב יהודה לייב מיימון מהמזרחי מונה כיושב ראש.¹⁰ זמן קצר לאחר מכן הסתלק הרב מיימון מן הוועדה ו'סנה החליף אותו כיו"ר'. וטבת מסכם: הפשרה בין בן-גוריון לסבירסקי 'נהפכה על פיה, ובן-גוריון הפיק את מלוא רצונו' (עמ' 637).

לסיפור יש המשך. מסתבר שלימים, בשנות החמישים המאוחרות, כלומר לאחר שסנה פרש ממפ"ם למפלגה הקומוניסטית, נזכר בן-גוריון בפרשת מינוי הוועדה וסיפר כי בעת ששקד על הרכבתה, המועמדים 'כולם אמרו דבר שהתמיה אותי. התנגדו בחריפות שמשה סנה יהיה היו"ר (או חבר – איני בטוח בזיכרוני) והטעם היה אחד: אין הוא דובר אמת (אני נוקט לשון נקייה!)'. שאול אביגור העיד באותו עניין לארכיון תולדות ההגנה וסיפר כי שמע מבן-גוריון שסבירסקי אמר לו ש'משה סנה הוא שקרן ואין לסמוך על דבריו' (עמ' 637, ההדגשות שלי).

לטבת יש עתה שני מפגעים על דרך טיעונו. האחד, בן-גוריון הגדיל לעשות והוסיף את 'כולם' על סבירסקי; הרשה לעצמו לסטות מן האמת (בלשון נקייה). שניים, 'תכונת'

9 משה סבירסקי (1882-1965) היה נציג החוגים האזרחיים בהנהלת 'כופר הישוב' וב'מגבית ההתגייסות'. ראו, יאיר צבן, משה סנה: אחרית כראשית, מבחר דברים, 1967-1972, תל-אביב 1982, עמ' 71, 77. תודתי ליאיר צבן שהביא את הדברים לתשומת לבי.

10 מיימון נודע כתומך נחוש של קווי המדיניות בהם דגל בן-גוריון. ראו, למשל, טבת, קנאת דוד, כרך ד, עמ' 137.

השקרון אצל סנה התגלתה לבן-גוריון הרבה שנים לאחר שהרכיב את הוועדה. קודם למעשה ההרכבה הוא הפקיד את סנה על תנועת המרי, דבר של מה בכך, וגם הפיק את מלוא רצונו כאשר נתמנה ליושב ראש הוועדה, חרף דבריו של סבירסקי. כלום יש בעדותו של בן-גוריון משהו ממשי מלבד הרצון להיפרע ממנו על הקומוניזם? ועוד מסתבר שגם בן-גוריון, כשנחוץ לו איננו מקפיד עם האמת. אביגור היטיב לדעת זאת והוא שאל את בן-גוריון כיצד קרה לו אפוא שמינה את סנה לתפקידיו. גם סבירסקי הקשה על בן-גוריון בשנת 1959, ובן-גוריון השיב. אני מצטט בעקבות טבת: 'עד אז (ינואר 1946) לא היכרתי היטב את סנה כי משאי ומתני בענייני ה"הגנה" מטעם הסוכנות היהודית היה בעיקר [...]. [עם אליהו גולומב [...]] וישראל גלילי' (עמ' 638). סנה יוק.

טבת מיטיב לדעת שאין אמת בדברים. מ-1941 היה סנה הרמ"א ובן-גוריון נצמד אליו. הוא רחק כל אותו זמן מגולומב, שאגב נפטר ב-1945. מגעי בן-גוריון האינטנסיביים והקרובים עם גלילי החלו ב-1947, כאשר מונה האחרון לרמ"א. ובכלל לא נעלם מבן-גורין שגלילי הוא מחסידיו של טבנקין. ברם אין זה מפריע לו להמשיך ולטעון שסנה קיבץ את מקומו ליד בן-גוריון מפני שהיה כישרוני ו'בן-גוריון נזקק לאנשים בעלי כשרונות'. בן-גוריון נזקק לסנה גם כדי שיגייס את הציונים הכלליים בארצות הברית לחזית שבעזרתה יוכל להתגבר על תמיכת מפלגתו – מפא"י – בוויצמן. הקורא צריך להבין מזה שסנה שכנע את האנשים רק ברטוריקה שלו, שהיא 'מימונות' בלבד. לכן מזכה אותנו טבת בסיכום הפטרוני: ובשל כל אלה, 'משמע, הוא [בן-גוריון] היה מוכן למחול לסנה על חטאיו הקטנים כל עוד הוא רתום למרכבתו. ימים יוכיחו שסנה רתם לה סוסי מירוץ, שהנאמנות לאמת לא הייתה הצד החזק שלהם בחייו הפוליטיים' (עמ' 638. הדגשות שלי). ללמדך שלא גישה פוליטית שונה, אלא מסכת שקרים.

גם הסיפור על נסיבות הסתלקותו (חמיקתו) של סנה לפריס לאחר 'השבת השחורה' עוטה אצל טבת תבנית של סיפור על סנה, שהנאמנות לאמת, כידוע, לא הייתה הצד החזק שלו.¹¹ לטעמי מצליח דווקא טבת לפרוש יריעה קולעת ומשכנעת של ההתרחשויות במוקדים הפוליטיים השונים שהיו מעורבים בדינמיקה הפוליטית לאחר 'השבת השחורה'. כוונתי ללשכתו של וייצמן ששהה באותו זמן ברחובות, ללבטיו ותגובותיו של שרתוק שהיה עצור במחנה לטרון, ולאיינטראקציה שהתפתחה בין הנציב העליון אלן קנינגהם, לרבות הממשל המנדטורי, לבין וייצמן ובתיווכו של האחרון לבין שרתוק. לזה מצטרף תיאור ההתבוננות של כל הגורמים הנ"ל בעשייתו של סנה ובהכרעות שנופלות באותו זמן בוועדת המעקב, שבן-גוריון טרח בהרכבתה לפני צאתו לאירופה, היא ועדת X. ומסתבר מכל אלה שבסוד הברחתו של סנה או סילוקו מן הארץ היו מעורבים הנשיא וייצמן, שרתוק, ראש המחלקה המדינית וחבר הנהלת הסוכנות הבכיר ביותר בהעדרו

11 טבת לא כלל את סיפור חמיקתו של סנה בכרך הרביעי של קנאת דוד. ראו על כך, שבתי טבת, 'תרגיל חידה (חמיקתו, בריחתו או הזמנתו של ד"ר משה סנה לפריס (יולי-אוגוסט 1946)', זמנים, חוב' 76 (2001), עמ' 71-89.

של בן-גוריון מן הארץ, והנציב העליון הבריטי. וייצמן, שזועזע מסדרת הפיגועים של תנועת המרי, העמיד אולטימטום ותבע את הפסקת הפעולות בטענה שכנשיא ההסתדרות הציונית הוא בעל הסמכות להורות על כך. אם תביעתו לא תיענה, איים וייצמן בהתפטרות אלתר. ועדת המעקב שבפניה הניח סנה את תביעתו של וייצמן, הכריעה ברוב של ארבעה נגד שניים, ודחתה את המלצת סנה שלא להיענות לדרישתו האולטימטיבית של וייצמן. שרתוק הפגיע בסנה תחילה שיסגיר עצמו לבריטים, כיוון שכך הוא יחזק את הטיעון שלהנהלת הסוכנות אין שום קשר לפיגועי תנועת המרי. סנה נועץ בבן-גוריון וזה שלל נחרצות את רעיונו של שרתוק. כיוון שכך, נתן שרתוק את ידו לתכניתו של וייצמן.¹²

בסוד הברחתו / סילוקו של סנה מן הארץ אחרי 'השבת השחורה' וההחלטה להפסיק את שיתוף הפעולה בפיגועי תנועת המרי היו מעורבים אפוא וייצמן, שרתוק והנציב העליון. התמרון נרקם בין וייצמן לשרתוק ועל זה נתקבלה ההסכמה של הנציב. סנה ידע על התכנית ללא ספק ומצא כי ישיבתו בארץ בשלב זה, כאשר בן-גוריון בפריס, אין בה תועלת. היוזמים חברו לדעה שלא ניתן ציבורית ואדמיניסטרטיבית להוציא את סנה מן הארץ בצורה 'לגלית'.

להסתלקותו של סנה מן הארץ בנסיבות שתוארו לעיל ובתחבולה המבצעית שננקטה אי אפשר היה לתת פומבי גם לאחר מעשה. היא הייתה חייבת לצאת אל הפועל כשהיא מוצפנת לחלוטין ועטויה הילה של תחכום וגבורה – על דעת הנהלת הסוכנות, לרבות וייצמן, על דעת שלטונות המנדט, לרבות הנציב העליון בכבודו ובעצמו, וכמובן על דעת תנועת המרי, בדמותה של אותה ועדת X. וכיוון שכך, גם על דעת בן-גוריון ועל דעתו של סנה. ממילא אין תימה בכך שהכרח היה לתאר את יציאתו בזה האופן גם בפני דעת הקהל היהודית בעולם, כדי לא להלבין פניהם של המעורבים בדבר, ובעיקר את פניו של המאבק הלאומי היהודי נגד שלטונות המנדט והתנכלותם לזכויות היהודים. כולם קיבלו עליהם את הדין ושתקו. טבת אץ לחשוף את 'חרפתו' של סנה וטפל עליו למעשה את 'חרפתם-קלונם' של כולם.

עם הצטרפותו של סנה למפ"ם הפציעו לאטם רחשי הרתיעה ממנו. במוקד התגובה העוינת ניצב בן-גוריון, שהיריבות עם מפ"ם הטרידה אותו ואיימה לטרוף את קלפיו. הרתיעה הפכה לביזוי ולהכפשה בעת משפט סלאנסקי שזועזע את מפ"ם, גרם לפרישתו של סנה ממנה ולהצטרפותו למפלגה הקומוניסטית בארץ. הגדיש את הסאה ניסיונו של סנה ללוות את הליכתו למחנה הקומוניסטי בפרסום חוברת אומללה על הציונות, שכללה את כל הרטוריקה הנבובה של פרשני המרקסיות הקומוניסטיים נגד התנועה הלאומית היהודית. ברם המעיינים בחוברת החמיצו משום מה, או התעלמו ככוונה תחילה, מן הפרק שבו הטיל סנה על המדינה היהודית את כל המשימות של התנועה הציונית, כמו עלייה,

12 משה שרת, מאסר עם נייר ועיפרון: מכתבי צפורה ומשה שרת 1946-11-6, תל-אביב 2000, עמ' 144.

קליטה, התיישבות וביטחון. הדימוי השלילי של סנה נקלט בציבור, ורק אחרי מלחמת ששת הימים והתפלגותה של מק"י החל הציבור לנער עצמו מן האיבה לסנה. ואולם מותו בטרם עת קטע את תהליך שיבתו למודעותו של הציבור בישראל. יש להצטער צער רב על כך ששבת־טבת שקע ביוון הביזוי וההכפשה בבואו לדבר על סנה.